

בטעם שבועת שכיר

הרב עזריאל שטייג

- פתיחה
- שיטת התוספות
- שיטת הר"ן
- השלכות הלכתיות למחלוקת
- שיטת המאירי
- שיטת הרמב"ן

פתיחה

תקנו חכמים שבועה לשכיר שדן עם בעה"ב על שכרו. וכך איתא במשנה (שבועות מד):
 השכיר כיצד? אמר לו תן לי שכרי שיש לי בידך הוא אומר נתתי והלה אומר לא
 נטלתי הוא נשבע ונוטל.

הגמ' בהמשך (מה). דנה בשבועה זו:

מאי שנא שכיר דתקיננו ליה רבנן דמשתבע ושקיל? ... עקרוה רבנן לשבועה מבעל
 הבית ושדויה אשכיר משום כדי חייו. משום כדי חייו דשכיר קנסינן ליה לבעל
 הבית? בעל הבית גופיה ניחא ליה דמשתבע שכיר ושקיל כי היכי דאיתגרונן ליה
 פועלין. אדרבה שכיר ניחא ליה דלשתבע בעל הבית ונפקע כי היכי דליגריה בעל
 הבית? בעה"ב על כורחיה אגר. שכיר נמי על כורחיה מיתגר? אלא בעה"ב טרוד
 בפועליו הוא. וליתב ליה בלא שבועה? כדי להפיס דעתו של בעה"ב.
 כשמתבוננים בגמרא רואים שהטעם לשבועה כלל לא כתוב בה, שכן אין הגמרא עוסקת
 אלא בשאלה מדוע השכיר נשבע ולא בעה"ב, ולא בשאלה היסודית למה תקנו שבועה.

את השאלה הנידונת, מדוע השכיר הוא זה שנשבע, מנמקת הגמרא בשלשה טעמים:
 הראשון משום כדי חייו, השני שבעה"ב טרוד בפועליו, השלישי להפיס דעתו של בעה"ב.
 כל אחד משלושת הטעמים לכאורה יכול היה לעמוד בפני עצמו ולהסביר גם את הצורך
 בשבועה. אפשר היה לומר שהטעם הוא שמשום כדי חייו ריחמו על השכיר ונתנו לו
 לישבע. אפשר היה גם לומר שתקנו שבועה על השכיר מכיון שאנו אומדים שבעה"ב אינו
 זוכר טוב ומן הסתם השכיר זוכר טוב יותר (ללא קשר לזה שהשכיר מסכן). כמו כן היה
 אפשר לומר שתקנו שבועה להפיס דעתו דבעה"ב, היינו שמדינא השכיר נאמן אלא
 שחכמים עשו טובה לבעה"ב ותקנו לשכיר שבועה. ואם כן מהו טעם השבועה?

שיטת התוספות

כתבו התוספות במקום:

עקרוה רבנן לשבועה מבעל הבית. אע"ג דכופר הכל פטור, דלא נתקנה שבועת היסט עד ימי רב נחמן, מ"מ על בעל הבית שייכא טפי. ועוד דאפילו במודה במקצת שדיוה אשכיר: **בעל הבית טרוד בפועליו.** ולא פלוג בין פועל אחד ליש לו פועלים הרבה ובירושלמי קאמר עסקיו מרובין: **וניתב ליה בלא שבועה.** וא"ת ולא יהא ברי של בעל הבית אלא כאיני יודע, והניחא למ"ד בהשואל (ב"מ דף צז:): ברי עדיף, אלא למ"ד לאו ברי עדיף אמאי? וי"ל דהוי כמנה לי בידך והלה אומר איני יודע אם החזרתיו לך דחייב לכ"ע, כדמוכח בהגוזל בתרא (ב"ק דף קיח.). וא"ת אכתי אמאי ניתב ליה בלא שבועה, וכי אי אפשר להיות בשום פעם שיהיה ברי שלו טוב דפעמים יהיה כדבריו דהא רבי יהודה לא מיחייב אלא בהודאה במקצת? וי"ל דנהי דרבי יהודה לא חשיב לגמרי כאיני יודע רבנן מיהא חשבי ליה כודאי שכח: **כדי להפיס דעתו של בעל הבית.** הכא ודאי שהוא עומד וצוח שפרע שייך תקנה כדי להפיס דעתו אבל בההיא דהגוזל בתרא (שם) דקאמר איני יודע אם החזרתיו לך אין צריך לתקן.

בדברי התוס' יש לכאורה שתי סתירות. **הראשונה:** מהדיבור הראשון ('עקרוה') משמע שבעה"ב פטור מלשלם, אבל שייך שישבע בגלל שחכמים תקנו עליו שישבע. ואילו בדיבור השלישי ('וניתב') כתוב שמדינא בעה"ב חייב לשלם וחכמים הקילו עליו שהשכיר ישבע? **השניה:** אם טעמו של התוס' הוא משום דהוי כמנה לי בידך והלה אומר איני יודע, שאע"פ שטוען בוודאי מ"מ כיון שטרוד הוי טענת שמא, מדוע התוס' פוסקים שהשכיר נשבע ונוטל למרות שאין לבעה"ב עוד פועלים?

כתב הפנ"י (ב"מ קיב. ד"ה תוס' בד"ה שקלוה) שהתוס' למדו שההו"א של הגמרא היא שתקנו את השבועה משום כדי חייו של שכיר, אבל כשהגמרא אומרת "אלא בעה"ב טרוד בפועליו" היא חוזרת בה. לכן אומרים התוס' שכשהגמ' אומרת שבעה"ב טרוד בפועליו היינו שמדינא השכיר צודק ועל בעה"ב לשלם לו, דהוי כאומר איני יודע אם פרעתך, ומה שתקנו שבועה לשכיר הוא כדי לפייס את בעה"ב.

מה שהתוס' פוסקים כירושלמי, משמע מתוס' דידן שהוא מטעם שאפילו אם אין לו פועלים - בעה"ב טרוד בדברים אחרים. אבל זה קשה מסברא. בתוס' בב"מ (קיב.) משמע לא כך, דאיתא שם:

טרוד בפועליו הוא. וחשוב כמו איני יודע דחייב אפי' כופר הכל, כדתנן בהגוזל בתרא (ב"ק דף קיח.) הלויטני ואיני יודע אם פרעתי לך חייב, ולא פליג בין אם יש לו פועלים הרבה בין אין לו.

והסביר שם הפנ"י שלא פלוג היינו שגם לשיטתם יש תקנת חכמים :
 שאם לא נאמר כן תקשי אמאי קרי לה רב להך מלתא דשכיר ונוטל תקנות
 קבועות וקאמר נמי שקלוה רבנן ותיפוק ליה שמעיקר הדין כן הוא לכך כתבו
 דלא פלוג כו' והשתא שפיר קרי לתקנה בהך מלתא גופא היכא שאין לו אלא
פועל אחד.

היינו שעל כרחינו יש פה מושג של תקנה והיא במקרה שיש לבעה"ב רק פועל אחד.
 הפנ"י הוסיף אף שהתוס' בשבועות והפוסקים הביאו לשון הירושלמי דבעה"ב טרוד
 בעסקיו אפ"ה נראה דמשום הך טעמא לא שייך לדמותו לגמרי לחייבו מדין איני יודע
 אם החזרתי אלא שטעם הירושלמי אהך תקנה דלא פליג גופא קאי שלא חילקו בכך
 כיון דשייך קצת טרוד בעסקיו. היינו שדוחק את הירושלמי כשיטתו (שזו
 תקנה), ואפשר לומר כדבריו גם בתוס' שלנו אם כי מדוחק.
 אך אף אם נקבל את דברי הפנ"י נראה שלדינא כל שבועת שכיר תהיה באותו גדר של
 איני יודע אם פרעתיך שהרי כל סיבת השבועה היא לא פלוג ואם תחלק ביניהם לדינא
 אז הוי פלוג.

העולה מזה שהטעם של כדי חייו נדחה, הטעם של טרוד בפועליו הוא ללמדנו שמדינא
 השכיר אמור ליטול, והטעם של להפיס דעתו של בעה"ב הוא הסיבה שהשכיר נשבע.

שיטת הר"ן¹

לעומת זאת, בר"ן שם איתא :

עקרוה לרבנן לשבועה מבעה"ב. פירוש לאו למימרא דבעל הבית היה מחוייב
 מתחלה לישבע מדקתני עקרוה דליתא דהא כיון דבעה"ב כופר בכל הוא לא
 מחוייב אלא היסת ושבועת היסת בימי ר"נ נתקנה כמ"ש במשנתנו. אלא הכי
 קאמר שכיון ששכיר זה מסר נפשו על שכרו היה ראוי לחוס עליו לחייב בעה"ב
 שבועה מיהת כדי שלא ילך לו לעתותי ערב בפחי נפש... ושבועת תקנה זו שהיה
 להם לתקן עקרוה מבעה"ב ושדויה אשכיר מפני שהוא טרוד בפועליו שנותן...
 וליתב ליה בלא שבועה ליכא לפרושי דמדינא קאמר... אלא ודאי הכי קאמר נהי
 דמדינא ודאי אפילו בשבועה לא שקיל, הוה לן לתקוני דליתב ליה בלא שבועה,
 שהרי נושא נפשו על שכרו ושכרו מועט ואיכא למיחש בכדי חייו דהא איכא
 אינשי דפרשי משבועה ואפילו בקושטא לא בעי לאשתבועי.

הר"ן הבין שעצם חיוב השבועה גם למסקנה הוא משום כדי חייו דשכיר, עצם זה
 שהשכיר נשבע ולא בעה"ב הוא מכיון שבעה"ב טרוד בפועליו.

1. שבועות כה: מדפי הר"ן.

השלכות הלכתיות למחלוקת

למח' זו יש לכאורה כמה השלכות:

כתב בעל המאור:²

והריני מוסר לך כלל גדול בדין חשוד על השבועה: כל חשוד שהוא מן הנשבעין ונוטלין אם הוא מאותן שהיה דינן מן התורה ליטול בלא שבועה ורבנן רמו עליהו שבועה להחמיר עליהם ... כולן נוטלין בלא שבועה ... אם זה החשוד הוא מאותן שלא היה דינן מן התורה ליטול כלום וחכמים הקילו עליו ליטול בשבועה אי משום כדי חייו כגון שכיר ... הרי זה לא נשבע ולא נוטל כלום והולך לו בפחי נפש.

והנה אם נקבל את יסוד בעל המאור הרי שתהיה בזה נפק"מ בין התוס' לר"ן. שלתוס' שכיר הוא מאלו שהיה דינם מן התורה ליטול בלא שבועה ולכן לפי שיטתם כשהוא חשוד יטול ללא שבועה. לעומת זאת לפי הר"ן השכיר הוא מאלו שלא היה דינם מן התורה ליטול כלום ולפי בעל המאור במקרה שהוא חשוד אזי דינו שלא ליטול כלום. בעל המאור עצמו כתב שהשכיר אינו נוטל כלום ומשמע שסובר כר"ן.

נפק"מ נוספת איתא במרדכי:³

על אודות השכיר שנשבע ונוטל אם יכול להפך את השבועה על הבעל בית לומר השבע והפטר פלוגתא דרבוואתא היא: רבי יוסף אבן מיגא"ש אומר שיכול להפכה, ולכאורה נראה טעמו דכל האומר אי אפשרי בתקנת חכמים שומעין לו, כגון זה דלטובתו נתקנה, והאלפסי ומיימון כתבו דלא מהפכינן.

לפי דברינו לעיל אפשר לומר שהיא מח' התוס' והר"ן. שהרי לתוס' התקנה שהשכיר יישבע היא לטובת בעה"ב וממילא השכיר לא יכול להפוך אותה. אבל לפי הר"ן שעיקר התקנה היא לטובת השכיר ממילא הוא יכול להפוך אותה כי היא לטובתו.

נפק"מ נוספת איתא ברמב"ן:⁴

וה"נ דיקא שמעתא לקמן דאפי' בקציצה דמדכר נשבע בעה"ב ואע"ג דליכא הודאה במקצת כגון שפרעו מה שמודה לו.

ולכאורה הוא נכון דוקא לר"ן שהסיבה לתיקון השבועה היא משום כדי חייו של שכיר, ולכן שייכת תקנה גם במקרה שבעה"ב מדכר דכיר. אמנם לפי תוס' שכל סיבת התקנה היא בגלל שבעה"ב טרוד, ומעיקר הדין השכיר יכול לקבל את כספו בלא שבועה, הכא דמדכר דכיר אין סיבה כלל לתקן שבועה. וכשיטת בעל המאור ופשטות הרי"ף - ששם אין כלל תקנת חכמים בשבועה.

2. שבועות לג. מדפי הרי"ף.

3. שבועות רמז תשעו.

4. שבועות מה. ד"ה וכן כתב.

עוד נפק"מ כתב הקצות (סימן פט ס"ק ג) :

ונראה דאפילו יורשי שכיר טוענין ברי שלא נפרע אביהן אין נשבעין ונוטלין, דכלום תיקנו אלא לשכיר ולא ליורשיו, כדאיתא בירושלמי. וכיון דלא תקנו ליורשיו א"כ אפילו טוענין ברי. וב"ש באבה"ע סימן פח (ס"ק כא) כתב דאם יורשי השכיר טוענין ברי נשבעין ונוטלין, ודוקא בשמא אין נשבעין משום דאין אדם מוריש שבועה לבניו ע"ש.

אפשר גם שמח' זו תלויה במח' הראשונים שהובאה לעיל, שאם מעיקר הדין היה נוטל אין מקום למנוע מהיורשין לישבע ולטול (ומן הסתם התקנה נתקנה גם עליהם), אבל אם מעיקר הדין לא - אז אפשר שבהם לא תקנו. ומצאתי שהישועות יעקב שם עורר בסברה זו (גם אם לא לענייננו).

נפק"מ נוספת מהשו"ע והש"ך סימן פז סעיף י, שם כתב השו"ע :

"א מי שחייב שבועה דרבנן אם קדם ותפס ולא רצה לישבע לא מפקנן מיניה. ובש"ך שם: אבל שכיר נגזל ונחבל וכה"ג אי תפס מפקינן מיניה אם אינו רוצה לישבע, שהרי מן הדין אינו נוטל אף בשבועה אלא שחכמים תקנו שיטול בשבועה.

ועיי"ש שהוכיח כן מהר"ן אבל לדברינו תוס' חולקים על זה ודו"ק.

שיטת המאירי

עד כה הארכנו בשני ביאורים אפשריים בגמ' מתוך השלושה שהצענו. אמנם המעיין בפירוש המאירי יראה לכאורה שהוא סובר כאפשרות השלישית שהזכרנו, והיא שכל עיקר תקנת השבועה היא בגלל שבעה"ב טרוד בפועליו. שכך כתב על המשנה: השכיר נשבע ונוטל מתקנת חכמים בנקיטת חפץ ופי' הטעם בגמ' מפני שבעה"ב טריד בפועליו.

הרי שהזכיר רק טעם זה ללא תוספת. ובדבריו על הגמרא כתב :

זה שביארנו במשנה שהשכיר נשבע ונוטל כבר ביארנוה במשנה מטעם שבעל הבית טריד בפועליו וכשפרע קצתם הוא סבור שפרע את כלם. מעתה לא נאמרו הדברים אלא בשנחלקו בפרעון, אבל אם נחלקו בקציצה כגון זה אומר שתים קצצת לי וזה אומר לא קצצתי אלא אחת - המע"ה, והוא שאמרו סתם קציצה מדכר דכירי אינשי.

הרי שלא רק שפסק שהטעם הוא משום שבעה"ב טרוד, אלא אף הוציא מזה נפק"מ, שבמח' בקציצה לא שייכת תקנה זו וכבעל המאור. בהמשך דבריו הביא את מח' הראשונים בזה ושם בהצגת דברי הר"י מיגאש הכניס את הטעם של כדי חייו דשכיר, ומ"מ סיים שגאוני מקומו לא הסכימו עם הר"י מיגש ופסקו כבעל המאור. ומשמע שהוא מטעם שכתבנו.

הן אמת, שעל משנת 'שכנגדו חשוד' כתב המאירי:

ולחכמי הדורות ראיתי שכללו בדין חשוד... אם היה מאותם שהיה דין שלא ליטול כלום והקלו בו ליטול בשבועה, אי משום כדי חייו כגון שכיר... אינו נשבע, וכן חנוני על פנקסו, אלא משביעין את שכנגדו, שהרי השבועה היתה עליו ומשום טרדת פועליו עקרוה מבעל הבית ושדויה אשכיר כל שהשכיר חשוד מחזירין אותה אצל בעה"ב, ואע"פ שטריד הוא בוטחין על אמונתו דרמי אנפשיה ומדכר ואי לא מדכר פרע.

הרי שכאן הזכיר את הטעם של כדי חייו דשכיר, וכן משמע מדבריו שטרדת בעה"ב היא טעם לכך שבעה"ב לא יכול לישבע. אבל נראה שאין הדבר סותר את דברינו, שהרי דברי המאירי כאן - הן בהבאת הכלל ככלל, והן גבי הזכרת שכיר וכו' - הוא ממש ציטוט מדברי בעל המאור⁵ מילה במילה ואין לתמוה שצטט אע"פ שאין הדבר מתאים לשיטתו ממש. הן אמת ששיטתו להלכה גבי שכיר ובכלל - היא כרמב"ן במלחמות שם, ואותו לא ציטט אלא קיצר וערך, מ"מ דברי הרמב"ן עצמו מתאימים גם לשיטת המאירי. שהרי המאירי מודה שמעיקר הדין השבועה היתה מוטלת על בעה"ב ועקרוה ממנו כיון שהוא טרוד. ואם כן אין בכך סתירה למה שהבאנו לעיל ודו"ק.

והרי לנו חידוש לדינא לפי המאירי, שבקצף הוא כבעל המאור, וגבי חשוד הוא כרמב"ן במלחמות ודו"ק.

שיטת הרמב"ן

מהרמב"ן⁶ נראה שהבין שהסוגיה אכן אינה עוסקת בהסבר הטעם מדוע תקנו את עיקר השבועה. שהרמב"ן בבואו להסביר למה תקנו שבועה כתב:

עקרוה רבנן לשבועה ... ה"ק דהכא כיון שראו רבנן לעשות תקנה לשכיר ודאי הוה להו לרבנן לתקוני שישבע בעה"ב משום דאלימא טענתיה דשכיר הואיל ואיכא עדים ששכרו ונתחייב לו ועדיין הוא בתוך זמנו, ועוד דשכיר דאיך טפי ובעה"ב לא דאיך כולי האי אי משום טרדא או שהשכיר נושא נפשו על שכרו, והו"ל לרבנן לתקוני שישבע בעה"ב והוי כעין שבועה דאורייתא ואפ"ה עקרוה רבנן מבעה"ב ששורת הדין עליו לישבע ולא ישלם משום כדי חייו דשכיר... ואקשינן ומשום כדי חייו דשכיר קנסי' לי' לבעה"ב היה לנו לומר שישבע בעה"ב ודיו שתחמיר עליו שבועה? ומפרקינן אלא בעה"ב טרוד בפועליו הוא ומשום כדי חייו דשכיר ראוי שישבע בעה"ב וכיון שהוא טרוד שדויה אשכיר... ואקשינן תו וליתן ליה בלא שבועה פירוש ליתקין רבנן שיתן לו בלא שבועה

5. המאירי הביא את דעת בעל ההשלמה (חכמי הדורות). והוא ציטט את בעל המאור.

6. שבועות מה. ד"ה עקרוה.

מפני שזה טרוד וזה אינו טרוד והוא בתוך זמנו ושכרו מועט ואיכא משום כדי חייו.

העולה מדבריו שאת עיקר השבועה תקנו משום שלשכיר יש חזקת חיוב (שידוע שהוא עבד בשכירות אצל בעה"ב) ושהשכיר מידק דייק יותר (שבעה"ב טרוד ואילו השכיר נושא נפשו), והיה ראוי להטילה על בעה"ב. בהו"א הסיבה שהעבירו את השבועה מבעה"ב לשכיר היא משום כדי חייו דשכיר. ואת זה הגמרא דוחה (זה קנס מוגזם על בעה"ב) ואומרת שהסיבה לכך שהעבירו את השבועה היא כי בעה"ב טריד. הגמ' מקשה שמטעם כדי חייו דשכיר (שנוסף על טעמי חזקת חיוב ומידק דייק) ראוי שהשכיר יטול בלי שבועה, ומתרצת שהשבועה באה כדי להפיס דעתו דבעה"ב.

דברי הרמב"ן מאירים את התקנה באופן שונה במקצת. אמנם יש פה תקנה, אבל היא אינה נובעת ממסכנות השכיר או טרדת בעה"ב. יש פה חזקת חיוב וגם חשש אמיתי שבעה"ב טועה. ממילא ברור שטענה זו חזקה ביותר וראוי לתקן על זה שבועה ולא לבטלה בקלות כל כך.

והנה על דברי בעל המאור גבי שכיר חשוד כתב במלחמות⁷ לחלוק ולומר שבעה"ב נשבע וטעמו:

מפני שעיקר התקנה שרצו חכמים להתקין משום כדי חייו על בעה"ב הייתה מפני שהיא כעין של תורה אבל ראו שהוא טרוד והפכה על השכיר שהוא זכור יותר ממנו... הנה למדנו דרמיא שבועה אבעל הבית הלכך היכא דחשוד השכיר נשבע בעה"ב ונפטר ואם היו שניהן חשודין פטור.

והנה דבריו של המלחמות לכאורה אינם כתוסי, כי לתוסי אילולי התקנה היה השכיר נוטל וממילא לדבריהם בחשוד היה צריך ליטול ללא שבועה, ק"ו אם שניהם חשודין. הרמב"ן מתאים היטב לשיטת הר"ן דלעיל (וכך אכן כתב שם) שבאמת עיקר תקנת השבועה הייתה על בעה"ב משום כדי חייו דשכיר, וחכמים עקרוה מדין טרוד בפועליו. ובפרט הדבר עולה לפי מה שבארנו בו שהשבועה היא נצרכת ביותר ולכן אין לעקור אותה כ"כ בקלות, ונפק"מ למקרה ששניהם חשודים.

7. שבועות דף לג. בדפי הר"ף.